

Kozłowski, Stefan K.

Zespoły typu Kudłajewka

Światowit 33, 107-120

1972

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stefan K. Kozłowski
Uniwersytet Warszawski

ZESPOŁY TYPU KUDŁAJEWKA

Nie od dziś wiadomo, że teren Europy środkowo-wschodniej, głównie Polski północno-wschodniej, Litwy i Białorusi, stanowił w okresie wczesnego holocenu swoistą strefę graniczną między dwoma wielkimi kompleksami kulturowymi — kręgiem północnym i północno-wschodnim¹. Śledzenie procesów kulturowych w takiej strefie jest sprawą szczególnie pasjonującą, bowiem przybierają one nieraz zgoła nieoczekiwaną formę. Teren, o którym tu mowa, jest przede wszystkim obszarem styku i wzajemnych wpływów kultur kundańskiej i janisławickiej, co zresztą już kilkakrotnie podkreślano w literaturze². Ale nie tylko te dwie duże kultury mezolityczne kontaktowały się we wspomnianej strefie przejściowej; nieco bardziej na południu znane są elementy jeszcze innego typu — one właśnie będą m. in. przedmiotem niniejszego szkicu.

W roku 1968, przygotowując pracę poświęconą mezolitycznym kulturom Europy wschodniej, niejako na marginesie, jeszcze ostrożnie i nieśmiało sugerowałem możliwość istnienia w rejonie Polesia odrębnej jednostki kulturowej³, stojącej na pograniczu (z punktu widzenia typologii) dwu kręgów — północnego i północno-wschodniego; wydawało mi się, że „zespoły typu Kudłajewka”, bo tak nazwałem tę nową jednostkę, są przykładem wpływu kultury komornickiej na miejscowe środowisko kundańskie.

Niniejsza praca, oparta na nowo pozyskanych materiałach z terenu Białorusi i Ukrainy⁴, w większości znanych mi z autopsji, stanowi rodzaj dokumentacji do wcześniej postawionej tezy.

¹ S. K. Kozłowski, *Północno-wschodni krąg kultur mezolitycznych* (w druku); tenże, *Ślady najdawniejszych grup ludzkich (paleolit i mezolit) w Polsce północno-wschodniej i na terenach sąsiednich*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” t. 107, nr 1, 1970.

² S. K. Kozłowski, *O mezolicie Polski północno-wschodniej i terenów sąsiednich*, „Archeologia Polski” t. 12, z. 2, 1967; R. Schild, *Recenzja pracy R. Jablonskyté-Rimantiené*, „Acta Baltico-Slavica” t. 4, 1966.

³ S. K. Kozłowski, *Północno-wschodni krąg...*

⁴ W tym miejscu pragnę gorąco podziękować P. Prof. L. Sawickiemu za łaskawe udostępnienie mi do publikacji materiałów pochodzących z Jego badań w Kozangorodku.

Na początku przedstawiam katalog stanowisk, które dostarczyły interesujących nas materiałów. W pierwszej jego części przedstawię stanowiska zawierające zespoły typu Kudłajewka, natomiast druga prezentuje luźne zabytki w typie komornickim, znane z terenu na wschód od Bugu. Druga część pracy zawiera omówienie niektórych ważniejszych zagadnień związanych z zespołami typu Kudłajewka.

KATALOG

I. Zespoły typu Kudłajewka.

1. Dobryniowa, raj. Iwacewicz, stan.? Badania M. M. Czerniawskiego. Źródło: zbiory Zakładu Archeologii przy Instytucie Historii Akademii Nauk Białoruskiej SRR w Mińsku (dalej w skrócie A. N. Mińsk).

Bardzo mały, smukły tylczak typu Stawinoga o tylcu wysokim i stromym. Trzy bardzo małe, smukłe tylczaki lancetowate, retuszowane stromo, wysoko. Jeden z negatywem rylcowczym, jeden ułamany. Bardzo mały i mikrolityczny, smukły i krępy — dwa półksiężyce retuszowane stromo, wysoko. Dwie kundajskie wkładki retuszowane, obie pazurowate. Jedna retuszowana na spód, druga na wierzch. Trzy wysokie trapezy.

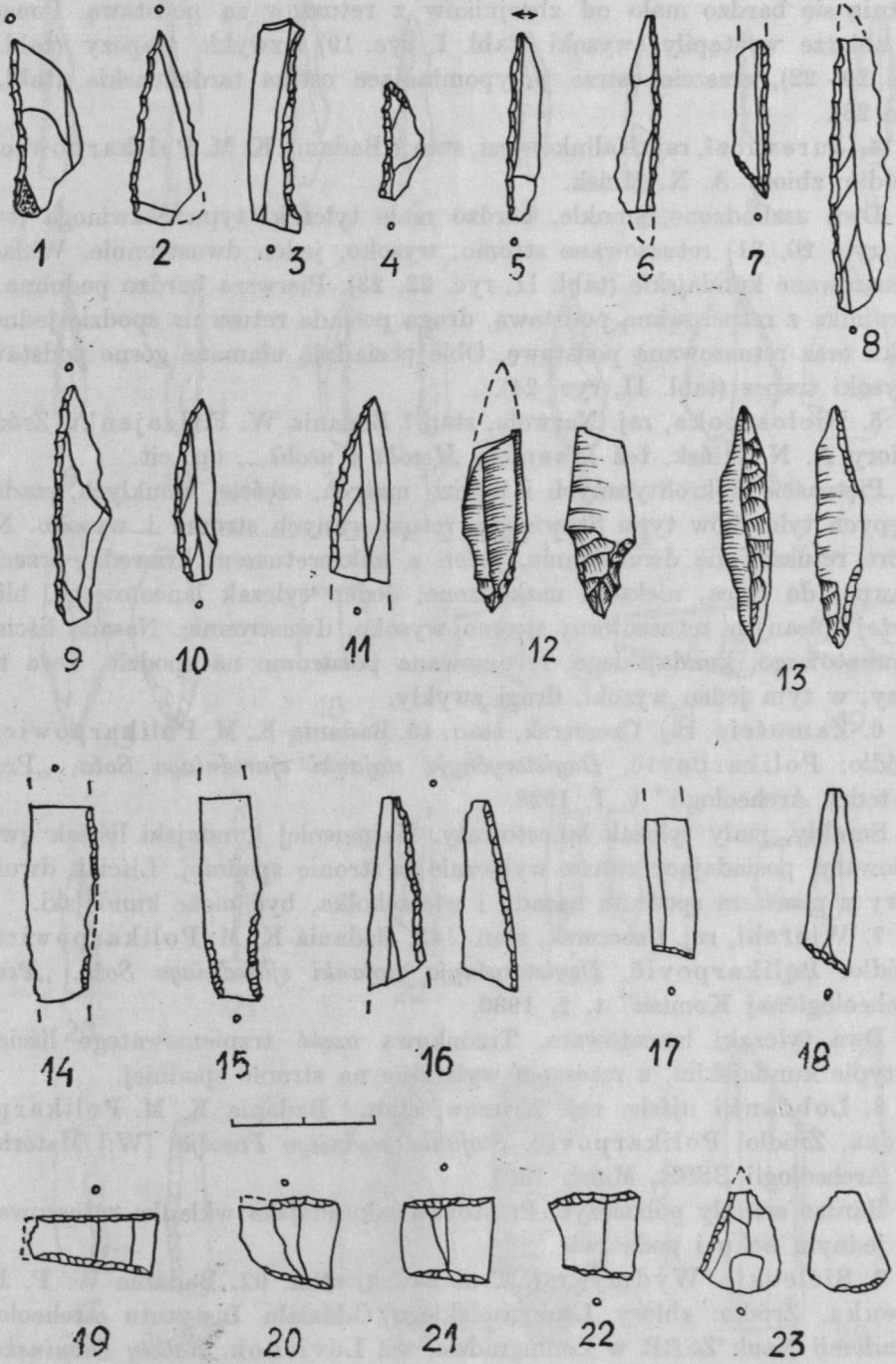
2. Zareczje, raj. Bereza, stan.? Badania W. F. Isajenki. Źródło: zbiory A. N. Mińsk, też Isaenko, *Mezolit i neolit Pripjatskiego Poles'ja* [W:] *Drevnosti Belorusii*, Mińsk 1966.

Mały, bardzo smukły tylczak typu Stawinoga, retuszowany stromo, wysoko, dwustronnie. Rombowaty liściak kundajski.

3. Kozangorodok, raj. Łuniniec, stan. I. Badania L. Sawickiego. Źródło: zbiory Zakładu Paleolitu IHKM PAN w Warszawie.

Kilkanaście mikrolitycznych, bardzo małych i małych tylczaków typu Stawinoga (tabl. I, ryc. 1 - 8), zwykle smukłych, retuszowanych stromo i wysoko. Jeden okaz retuszowany dwustronnie (tabl. I, ryc. 5), dwa inne nawiązują do tylczaków z podciętą retuszowaną podstawą (tabl. I, ryc. 4, 7). Kilka małych i bardzo małych, smukłych tylczaków lancetowatych (tabl. I, 9 - 11), retuszowanych stromo, wysoko. Dwa małe liściaki kundajskie, jeden ze słabo wyodrębnionym trzonkiem (tabl. I, ryc. 12), drugi dwukątowy (tabl. I, ryc. 13). Oba retuszowane półstromo na spodzie. Pięć kundajskich wkładek retuszowanych różnych typów. Dwie z nich prostokątne (tabl. I, ryc. 14, 15), retuszowane na spód, łamane u obu końców poprzecznie; różnią się od siebie ilością retuszowanych boków. Trzecia wkładka pazurowata, retuszowana na zwrotnie, również ułamana u podstawy (tabl. I, ryc. 16). Dwie wkładki z surowymi bokami i retuszem jednej podstawy (tabl. I, ryc. 17, 18)

Dziękuję także serdecznie Kolegom W. F. Isajence i M. M. Czerniawskiemu z Mińska oraz P. Dr W. P. Lewienkowi z Leningradu za udostępnienie mi ich najnowszych zbiorów.

Tablica I
Kozangorodok I

różnią się bardzo mało od zbrojników z retuszowaną podstawą. Ponadto w zbiorze wystąpiły: wysoki (tabl. I, ryc. 19) i zwykłe trapezy (tabl. I, ryc. 20 - 22), wreszcie ostrze przypominające ostrza tardenuaskie (tabl. I, ryc. 23).

4. Jurewicz, raj. Kalinkowicz, stan.? Badania K. M. Polikarpowicza. Źródło: zbiory A. N. Mińsk.

Dwa uszkodzone, smukłe, bardzo małe tylczaki typu Stawinoga (tabl. II, ryc. 20, 21) retuszowane stromo, wysoko, jeden dwustronnie. Wkładki retuszowane kundajskie (tabl. II, ryc. 22, 23). Pierwsza bardzo podobna do zbrojnika z retuszowaną podstawą, druga posiada retusz na spodzie jednego boku oraz retuszowaną podstawę. Obie posiadają ułamane górne podstawy. Wysoki trapez (tabl. II, ryc. 24).

5. Bielosoroka, raj. Narwola, stan.? Badania W. F. Isajenki. Źródło: zbiory A. N. Mińsk, też Isaenko, *Mezolit i neolit...*, op. cit.

Piętnaście mikrolitycznych i bardzo małych, częściej smukłych, rzadziej krępych tylczaków typu Stawinoga, retuszowanych stromo i wysoko. Niektóre retuszowane dwustronnie, jeden z mikroretuszem krawędzi przeciwstawnej do tyłca, niektóre uszkodzone. Jeden tylczak lancetowaty, bliski wyżej opisanym, retuszowany stromo, wysoko, dwustronnie. Nasada liściaka dwukątowego, kundajskiego, retuszowana półstromo na spodzie. Dwa trapezy, w tym jeden wysoki, drugi zwykły.

6. Zamoście, raj. Czeczersk, stan. 40. Badania K. M. Polikarpowicza. Źródło: Polikarpovič, *Dagistoryčnyja stojanki sjaredniaga Soža*, „Pracy Katedry Archeologii” t. 1, 1928.

Smukły, mały tylczak lancetowaty. Najpewniej kundajski liściak gwoździowaty, posiadający retusz wyłącznie na stronie spodniej. Liściak dwukątowy z retuszem spodnim nasady i wierzchołka, być może kundajski.

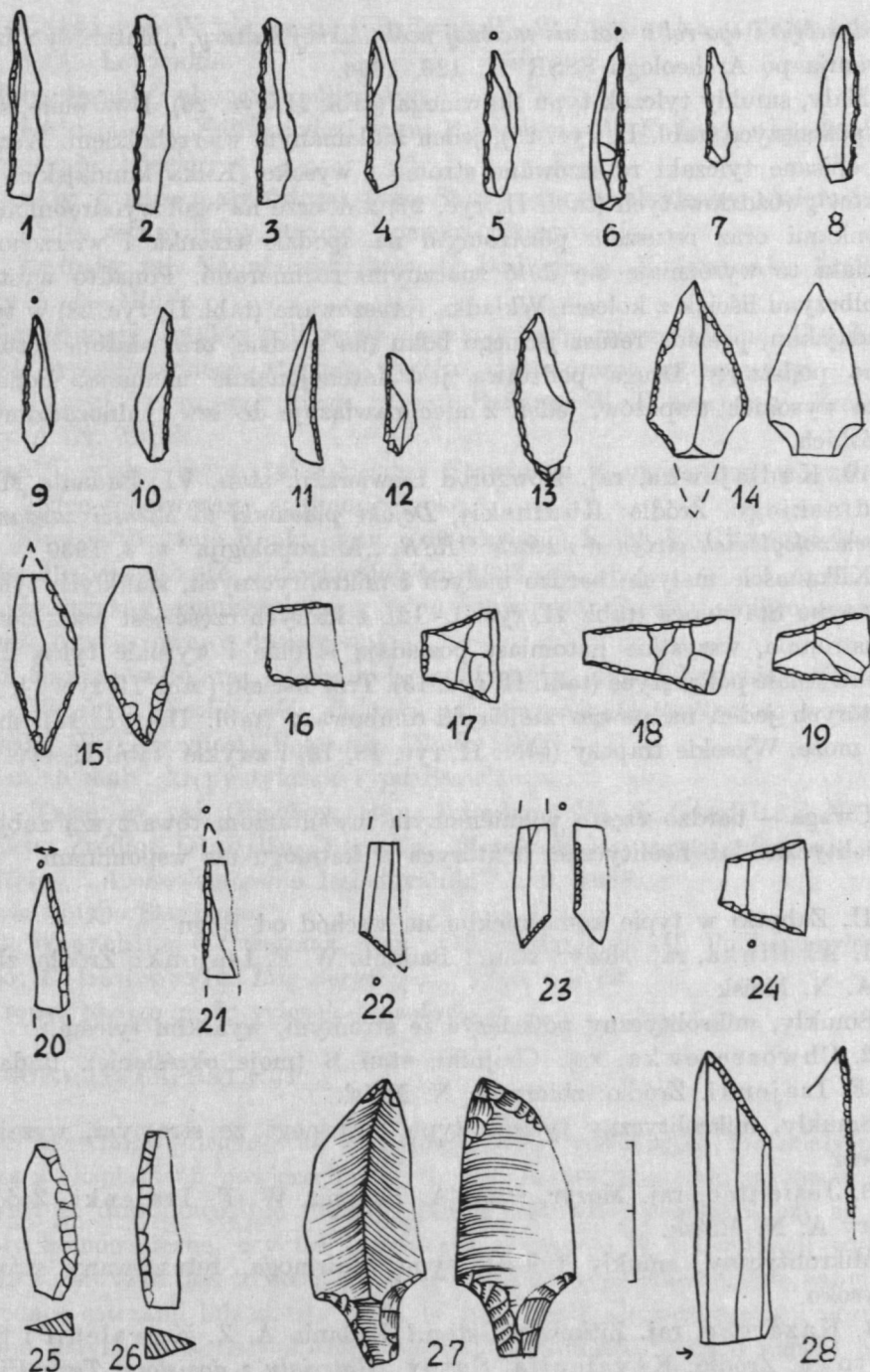
7. Wierchi, raj. Czeczersk, stan. 143. Badania K. M. Polikarpowicza. Źródło: Polikarpovič, *Dagistoryčnyja stojanki sjaredniaga Soža*, „Pracy Archeologicznej Komisii” t. 2, 1930.

Dwa tylczaki lancetowate. Trzonkowa część trzpieniowatego liściaka w typie kundajskim, z retuszem wyłącznie na stronie spodniej.

8. Łobżanki ujście, raj. Kriczew, stan.? Badania K. M. Polikarpowicza. Źródło: Polikarpovič, *Stojanki sredniego Posożja*, [W:] Materiały po Archeologii BSSR, Mińsk 1957.

Bardzo smukły półksiężyc. Prostokątna kundajska wkładka retuszowana na jednym boku i podstawie.

9. Sieleckie Wydmy, raj. Trubczewsk, stan. 92. Badania W. P. Lewienka. Źródło: zbiory Leningradzkiego Oddziału Instytutu Archeologii Akademii Nauk ZSRR w Leningradzie, też Levienok, *Raboty Desninskogo Otriada 1956 g.*, „Kratkie Soobščeniya Instituta Istorii Materialnoj Kultury” t. 74, 1959; tenże, *Mezolit srednierusskogo Dneprowsko-Donckogo*

Tablica II

1 - 19 — Kudłajewka, 20 - 24 — Jurewicz, 25 - 28 — Sieleckie Wydmy 92

meždurečija i ego rol v složenii mestnoj neolitičeskoj kultury, „Materialy i Issledovanija po Archeologii SSSR” t. 126, 1966.

Mały, smukły tylczak typu Stawinoga (tabl. II, ryc. 26). Dwa małe, smukłe półksiężycy (tabl. II, ryc. 25), jeden z ułamanym wierzchołkiem. Wszystkie opisane tylczaki retuszowane stromo i wysoko. Kilka kundajskich liściaków gwoździowatych (tabl. II, ryc. 27) z dobrze na ogół wyodrębnionymi trzonkami oraz retuszem półstromym na spodzie trzonka i wierzchołka. Liściaki te wyróżniają się dość znacznymi rozmiarami. Ponadto wystąpił tu olbrzymi liściak z kolcem. Wkładka retuszowana (tabl. II, ryc. 28) w typie kundajskim, posiada retusz jednego boku (na spodzie) oraz skośnie retuszowaną podstawę. Druga podstawa jest intencjonalnie ułamana. Ponadto kilka wysokich trapezów, jeden z nich nawiązuje do tzw. jednozadziorców greńskich.

10. Kudłajewka, raj. Nowgorod Siewierskij, stan. VI. Badania M. J. Rudinskiego. Źródło: Rudinskij, *Dejaki pidsumki ta bližosći zavrannja paleontologičnich vivčen u mežach URSS*, „Antropologija” t. 4, 1930.

Kilkanaście małych, bardzo małych i mikrolitycznych, smukłych tylczaków typu Stawinoga (tabl. II, ryc. 1 - 12), z których część jest retuszowana dwustronnie, wszystkie natomiast posiadają strome i wysokie tylce. Dwa smukłe, małe półksiężycy (tabl. II, ryc. 13). Trzy liściaki (tabl. II, ryc. 14, 15), z których jeden na pewno kundajski-rombowaty (tabl. II, ryc. 14), drugi być może. Wysokie trapezy (tabl. II, ryc. 18, 19) i zwykle (tabl. II, ryc. 16, 17).

Uwaga — bardzo często wymienionym inwentarzom towarzyszą zabytki paleolityczne lub neolityczne, o których w katalogu nie wspominam.

II. Zabytki w typie komornickim na wschód od Bugu.

1. Akulinka, raj. Mozyr, stan. ? Badania W. F. Isajenki, Źródło: zbiory A. N. Mińsk.

Smukły, mikrolityczny półksiężyc ze stromym, wysokim tyłcem.

2. Chwoszczewka, raj. Chojniki, stan. B (moje określenie). Badania W. F. Isajenki. Źródło: zbiory A. N. Mińsk.

Smukły, mikrolityczny tylczak typu Stawinoga ze stromym, wysokim tyłcem.

3. Jesieniec, raj. Mozyr, stan. A. Badania W. F. Isajenki. Źródło: zbiory A. N. Mińsk.

Mikrolityczny, smukły tylczak typu Stawinoga, retuszowany stromo i wysoko.

4. Kazargac, raj. Żitkowiczi, stan. ? Badania A. Z. Kawalenii i S.S. Szutowa. Źródło: Kavalenija, Šutov, *Materialy z dogistorii Turovščiny*, „Pracy Archeolagičnej Komisii” t. 2, 1930.

Smukły, mikrolityczny (?) tylczak typu Stawinoga. Zwykle trapez.

5. Łatki, raj. Wietka, stan. ? Badania W. P. Lewienka. Źródło: karto-
teka W. P. Lewienka.

Mały, smukły, ułamany półksiężyc.

6. Łubnia, raj. Kalinkowiczi, stan. B. Badania W. F. Isajenki. Źródło:
zbiory A. N. Mińsk.

Smukły, bardzo mały tylczak typu Stawinoga z uszkodzonym wierzchoł-
kiem. Tylec retuszowany stromo, wysoko, dwustronnie.

7. Łubnia, raj. Kalinkowiczi, stan. C. Badania W. F. Isajenki. Źródło:
zbiory A. N. Mińsk.

Bardzo mały, smukły półksiężyc z uszkodzonym wierzchołkiem. Ułamany
tylczak typu Stawinoga, stromo, wysoko, dwustronnie retuszowany.

8. Nowyj Dwor, raj. Pińsk, stan. ? Badania W. F. Isajenki. Źródło:
zbiory A. N. Mińsk.

Bardzo mały, krępy tylczak typu Stawinoga z utraconym wierzchoł-
kiem. Tylec retuszowany stromo, wysoko.

9. Susłowka, raj. Repki, stan. 109. Badania K. M. Polikarpowicza.
Źródło: Polikarpovič, *Dagistoryčnyja...* 1928, op. cit.

Mikrolityczny, smukły tylczak typu Stawinoga. Smukły, mikrolityczny
półksiężyc retuszowany dwustronnie.

10. Szmajewka, raj. Michaiło-Kociubinskoje, stan. ? Badania ? Źródło:
D. J. Telegin, *Neolitičeskie stojanki na Strumelja Gastiatina na severnoi
Kievščiny* [W:] Drevnosti Belorusii, Mińsk 1966.

Bardzo mały, krępy tylczak typu Stawinoga.

11. Tacenki, raj. Obuchow, stan. ? Badania W. N. Gładilin i N. N.
Stanko. Źródło: Gładilin, Stanko, *Mezolitičeskoe mestonachodzenie na
Kievščine*, „Archeologičeskie Issledovanija” t. 2, 1968.

Tylczak typu Stawinoga

12. Wierchi, raj. Czeczersk, stan. 142. Badania K. M. Polikarpowicza.
Źródło: Polikarpovič, *Dagistoryčnyja...* 1930, op. cit.

Krępy, bardzo mały tylczak lancetowaty.

PRÓBA INTERPRETACJI

Jak nietrudno zorientować się z przedstawionych danych, materiały po-
chodzą z eksploatacji powierzchniowych, co niewątpliwie musi rzutować na
ich wartość dowodową, nie mamy bowiem całkowitej pewności, czy są to
zespoły homogeniczne, czy też inwentarze mieszane. W tej sytuacji wyłą-
czyłem z rozważań, jak to zresztą zawsze w takich wypadkach czynię, zabytki
nie będące ostrzami lub zbrojnikami. W ten sposób dla interpretacji pozos-
tawiono jedynie materiały stosunkowo najwyraźniejsze, będące niemal bez
wyjątków dość dobrymi wyznacznikami kulturowymi, częściowo zaś i chro-
nologicznymi.

Przegląd materiałów zawartych w przedstawionym katalogu pozwala stwierdzić, że na wschód od Bugu, głównie na terenie Białorusi, istnieją inwentarze zawierające wyraźne elementy, które na terenie naszego kraju nazwalibyśmy komornickimi. Druga część katalogu wykazuje, że znane są stąd inwentarze posiadające wśród zbrojników wyłącznie formy komornicze, pierwsza natomiast przedstawia inwentarze zawierające elementy komornicze współwystępujące z kundajskimi.

Należałoby się więc zastanowić, czy przypadkiem wymienione inwentarze nie są pozostałościami stanowisk kultury komorniczej, której wschodni zasięg należałoby w takim przypadku przesunąć aż po Desnę. Dotychczasowe ustalenia dotyczące maksymalnego wschodniego zasięgu⁵ tej kultury nie dopuszczały jednak możliwości intensywniejszej penetracji komorniczej na tereny białoruskie. Jak całe zagadnienie wygląda w świetle przedstawionych materiałów? By odpowiedzieć na to pytanie, trzeba przypomnieć kilka podstawowych faktów.

Już stosunkowo dawno zostało ustalone⁶, że w grupie zbrojników (tylko ta grupa jest w materiałach wschodnioeuropejskich możliwa do badania) kultura komornicka bazuje na stale powtarzającym się, stosunkowo bogatym zestawie form, spośród których należy wymienić:

- a) tylczaki typu Stawinoga,
- b) tylczaki lancetowate,
- c) smukłe półksiężycy,
- d) równoramienne (dawniej trójkąty równoramienne),
- e) smukłe trójkąty nierównoboczne, rozwartokątne,
- f) krępe trójkąty prostokątne,
- g) zdwojone półtylczaki,
- h) półtylczaki typu Komornica.

Szczególnie uparcie powtarzają się w zespołach komorniczych typy a, b, d, e, h. Można wręcz stwierdzić, że podejrzanym wydaje się zespół komorniczy, jeśli nie posiada wymienionych pięciu form. Jeżeli spotykamy taki zespół, na ogół składa się on z małej ilości narzędzi, co najlepiej tłumaczy brak którejs z form typowych. Z dokładniejszej analizy homogenicznych zespołów komorniczych wypływa dalej wniosek, że za ślad zespołu komorniczego można uznać tylko taki inwentarz mieszany, w którym współwystąpiły najmniej trzy z wymienionych wyżej pięciu typów.

Jeżeli przyjąć te zasady, okaże się, że leżące na wschód od Bugu stanowiska

⁵ S. K. Kozłowski, *Kultura komornicka na tle mezolitu Europy środkowej*, „Światowit” t. 28, 1967; tenże, *Le Mésolithique de la Pologne*, „Archaeologia Polona” t. 11, 1969; tenże, *Pradzieje ziem polskich od IX do końca V tysiąclecia p.n.e.* (w druku).

⁶ S. K. Kozłowski, *Kultura komornicka...*; tenże, *Wybrane zagadnienia z pradziejów dorzecza górnej i środkowej Wisły we wczesnym holocenie*, „Wiadomości Archeologiczne” t. 34, 1969.

z elementami w typie komornickim nie mogą być pozostałościami zespołów tej kultury, ponieważ w najlepszym razie dysponują dwoma spośród pięciu form (tylczaki typu Stawinoga i lancetowate).

Jest ponadto niezmiernie charakterystyczny fakt, że nigdy w wymienionych inwentarzach nie znaleziono trójkątów i równoramienników oraz półtylczaków typu Komornica, mimo że ogólna ilość analizowanych inwentarzy jest już wcale znaczna, bo przekracza liczbę dwudziestu. Ponadto należy szczególnie podkreślić, że na stanowiskach wschodnioeuropejskich, wśród elementów nazywanych przez nas „komornickimi”, występują wyłącznie formy tylcowe (typu Stawinoga, lancetowate i półksiężyce), co sprawia wrażenie, że są one przejawem jakiejś jednorodnej tradycji czy tendencji produkowania ostrzy tylcowych, które różnią się od siebie wyłącznie stopniem wygięcia tyła.

Jeżeli więc wiemy już, że znaleziska na wschód od Bugu nie są śladem stanowisk komornickich, zastanówmy się, z jaką tradycją mogą się one wiązać. Po pierwsze należy całkowicie wyłączyć jakiegokolwiek nawiązania wschodnioeuropejskie, zarówno w dziedzinie genetycznej, jak też ewentualnych wpływów sąsiedzkich. Również, jak się wydaje, nie mogą wchodzić w rachubę nawiązania zakarpackie.

W tej sytuacji pozostaje więc tylko spojrzeć na zachód, na obszar Niżu Polskiego, gdzie, jak wiadomo, podobne zestawy tylczaków występują przede wszystkim w kulturze komornickiej oraz rzadziej w chojnicko-pieńkowskiej (grupa chojnicka) ⁷.

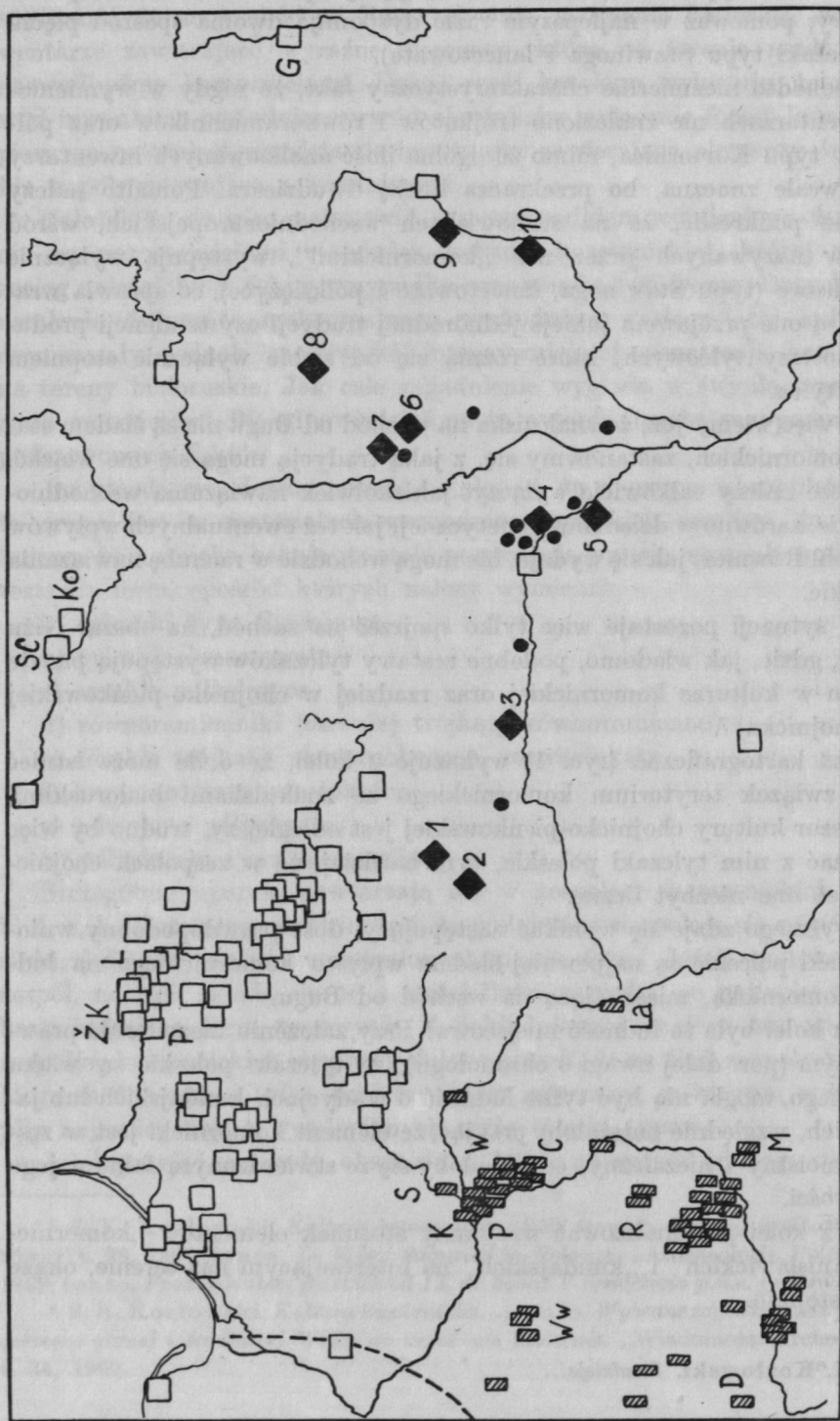
Analiza kartograficzna (ryc. 1) wykazuje z kolei, że o ile może istnieć logiczny związek terytorium komornickiego ze znaleziskami białoruskimi, o tyle obszar kultury chojnicko-pieńkowskiej jest odleglejszy, trudno by więc było wiązać z nim tylczaki poleskie, tym bardziej, że w zespołach chojnickich też są one niezbyt liczne.

Z powyższego zdaje się wynikać następujący, dość prawdopodobny wniosek: tylczaki poleskie są najpewniej śladem wpływu komornickiego na ludność niekomornicką, mieszkającą na wschód od Bugu.

Jaka z kolei była ta ludność miejscowa? Przy założeniu niezmiernie prawdopodobnym (por. dalej uwagi o chronologii), że tylczaki poleskie są wieku holocenińskiego, mogła nią być tylko ludność o tradycjach kundajskich lub janisławickich, względnie należałoby przyjąć, że element komornicki jest w zespołach samoistny i niezależny, co kłóciłoby się ze stwierdzonym faktem jego wycinkowości.

Jeżeli z kolei przeanalizować wzajemny stosunek elementów „komornickich”, „janisławickich” i „kundajskich” na interesującym nas terenie, okaże się co następuje.

⁷ S. K. Kozłowski, *Pradzieje...*

Ryc. 1. Czarne kwadraty — zespoły typu Kudłajewka, numery odpowiadają numerom w pierwszej części katalogu; Czarne kółka — elementy komornickie na wschód od Bugu — por. druga część katalogu; Białe kwadraty — stanowiska kultury kundajskiej, ŽK — Żemiai-Kaniukai, L — Lampédžiai, P — Paštuva, SC — Siemionow Chutor, Ko — Krumplewo, G — Gremjacezeje; Zakreśkowane prostokąty — stanowiska kultury komornickiej, S — Stawinoga, K — Komornica, W — Wieliszew, P — Poddębe, C — Całowanie, Ww — Witów, R — Rydno, La — Luta, D — Dzierżno, M — Majdan; Linia przerywana — wschodnia granica grupy chojnickiej.

Ze szczególnym naciskiem należy podkreślić, że w zbiorach zawierających zabytki w typie „komornickim” brak zupełnie elementów typowo janisławickich. Mam tu na myśli przede wszystkim zbrojniki janisławickie wszystkich odmian oraz duże trójkąty janisławickie. O ile te drugie na wschód od Bugu na ogół nie występują, co w wystarczający sposób tłumaczy ich brak również i w naszych inwentarzach, o tyle zbrojniki są na Polesiu i Ukrainie całkiem liczne⁸. Znajdujemy je tam m. in. w zespołach wschodniej grupy kultury janisławickiej oraz w tzw. „zespołach typu Kamienne”, które najpewniej reprezentują najbardziej wschodnią odmianę tej kultury⁹. Jest zresztą ciekawe, że w zespołach tych właśnie współlistnieją z elementami kundajskimi, podobnie jak się to dzieje (ale w innych proporcjach) w zespołach grupy litewskiej kultury kundajskiej. Tak więc jeszcze raz trzeba stwierdzić, że elementy janisławickie wyłączają się (choć nie terytorialnie) z inwentarzami zamieszczonymi w naszym katalogu. To spostrzeżenie jest o tyle ważne, że dotyczy w sumie aż 22 inwentarzy interesującego nas typu oraz około czterdziestu inwentarzy z elementami janisławickimi. Można więc sądzić, że obserwowana tu prawidłowość jest jedną z cech wyróżniających nową, niezależną jednostkę kulturową.

Jeżeli przekonaliśmy się, że związek komornicko-janisławicki można na na terenie Polesia całkowicie wykluczyć, zastanówmy się z kolei nad problemem ewentualnych związków komornicko-kundajskich. I tu dochodzimy do początkowego i zasadniczego problemu naszej pracy — wiadomo bowiem, że na terenie Polesia istnieją właśnie inwentarze zawierające współwystępujące ze sobą elementy komornickie i kundajskie, które hipotetycznie połączyłem w „zespoły typu Kudłajewka”.

Najbardziej charakterystycznymi wyrobami, związanymi bezpośrednio z tradycją kundajską, są m. in. liściaki kundajskie, zwane nieraz postmazowszańskimi lub postświderskimi¹⁰ oraz wkładki retuszowane, których część bywa nieraz nazywana „wiórkami typu Borki”¹¹. Okazy liściaków i wkładek retuszowanych znane ze stanowisk cytowanych w naszym katalogu są identyczne z zabytkami znanymi z typowych zespołów kundajskich, takich jak Kunda-Lammasmägi - warstwa 1, Krumplewo, Siemionow Chutor, Lampédziai, Žemiai-Kaniukai, Paštuva, Borki, Gremjaczeje, Jelin Bor i innych¹². Okazy te mogą więc być albo śladami zespołów kundajskich, albo też wiązać się integralnie z formami tylcowymi.

⁸ S. K. Kozłowski, *Pradzieje...*

⁹ S. K. Kozłowski, *Północno-wschodni krąg...*

¹⁰ R. Schild, „Świderskie” stanowiska nad górnej Wolgi i środkowej Oki a cykl „mazowszański”, „Archeologia Polski” t. 9, z. 1, 1964; S. K. Kozłowski, *Północno-wschodni krąg...*

¹¹ R. Schild, „Świderskie”...

¹² Literatura, por. S. K. Kozłowski, *Północno-wschodni krąg...*

Przeciwko pierwszej interpretacji przemawiają znane mi materiały litewskie i białoruskie oraz ukraińskie, które wyraźnie wskazują, że zwarty zasięg kultury kundajskiej obejmuje Litwę i północną Białoruś, nie sięgając w zasadzie nad Prypeć (ryc. 1). W rejonie Polesia mamy do czynienia przede wszystkim z elementami janisławickimi, które liczebnie górują nad kundajskimi i komornickimi. Wiadomo ponadto, że w rejonie litewsko-białoruskim elementy kundajskie nigdy nie występują całkowicie samodzielnie, bowiem wiążą się bardzo często z janisławickimi, chociaż w różnych proporcjach (grupa litewska kultury kundajskiej, zespoły typu Kamienne kultury janisławickiej); nie ma więc powodów by sądzić, że na interesujących nas stanowiskach są one samodzielne (przypominam, nie towarzyszą im tam nigdy elementy janisławickie!). Można więc przyjąć, że na Polesiu kultura kundajska w swej klasycznej formie nie występuje, a pojedyncze elementy kundajskie zawsze są związane z niekundajskimi, raz janisławickimi (zespoły typu Kamienne), innym razem z komornickimi (zespoły typu Kudłajewka), nota bene zubożonymi typologicznie (janisławickie o trójkąty, komornickie o trójkąty, równoramienniki i półtylczaki). Sytuacja taka nie dziwi, jeżeli przypomnieć, że wszystko to działo się w wielkiej kulturowej strefie przejściowej, na styku dwu wielkich kręgów kulturowych.

Warto jeszcze przytoczyć dodatkowy argument, który zdaje się przemawiać za tezą autora. Otóż część stanowisk zaliczanych tu do zespołów typu Kudłajewka zostało bardzo metodycznie i prawidłowo wyeksplorowanych. Inwentarze zebrane przez W. F. Isajenkę i M. M. Czerniawskiego pochodzą z dobrze wyizolowanych, stosunkowo niewielkich obszarów, co pozwala sądzić, że mogą one być zespołami homogenicznymi. To samo dotyczy, jak się zdaje, materiałów z badań L. Sawickiego.

Wreszcie warto przytoczyć wyniki najnowszych badań S. Wierzbickiej-Pawłowskiej¹³, która odkryła na stanowisku Matlak 1 w powiecie suwalskim zespół bardzo przypominający zespoły typu Kudłajewka; jest on ważkim argumentem w naszych rozważaniach tym bardziej, że występuje, tak jak i materiały białoruskie, poza strefą rozprzestrzenienia kultury komornickiej.

Warto wreszcie przytoczyć i pewne argumenty natury kartograficznej. Otóż okazuje się (por. ryc. 1), że inwentarze zawierające elementy kundajskie i towarzyszące im, wyselekcjonowane komornickie, występują nie w rozproszeniu, lecz tworzą pewien konsekwentny i zwarty (zamknięty) układ, jakby „podkreślając” od południa właściwą strefę penetracji kultury kundajskiej. Stanowiska z zespołami typu Kudłajewka występują przede wszystkim wzdłuż Prypeci oraz nad Desną i Sożem, wyraźnie wyłączając się terytorialnie zarówno z kulturą kundajską, jak i komornicką.

Mamy więc dodatkową przesłankę potwierdzającą słuszność naszej tezy;

¹³ Uprzejma informacja P. Sylwii Wierzbickiej-Pawłowskiej.

niezależnie od wyłączenia się na tym terenie elementów w typie janisławickim i komornickim (por. wyżej), następuje także wyłączenie zespołów typu Kudłajewka z kulturą kundajską i komornicką.

W konkluzji można stwierdzić co następuje: wiele faktów wskazuje na to, że na Polesiu (dorzecze Prypeci) oraz nad Sożem i środkową Desaną istniała odrębna mezolityczna jednostka kulturowa, którą nazywam od pierwszego większego opublikowanego zbioru z Kudłajewki — „zespoły typu Kudłajewka”. Wobec braku, jak dotąd, stuprocentowych homogenicznych zespołów należących do tej nowej jednostki kulturowej, jej charakterystyka dotyczy wyłącznie ostrzy i zbrojników; ten zaś brak odbija się z kolei na samej nazwie nowego tworu, która jest prowizoryczna. Jeszcze za wcześnie, by mówić o „kulturze” lub „grupie” kudłajewskiej.

Zespoły typu Kudłajewka charakteryzują się m. in. rozwiniętą grupą tyleczaków w typie komornickim (typ Stawinoga, lancetowate i smukłe półksiężycy) oraz obecnością liściaków kundajskich i kundajskich wkładek retuszowanych. Ponadto w zespołach tych występują często zwykłe i wysokie trapezy. Te komponenty wskazują niedwuznacznie na genezę zespołów typu Kudłajewka. Wydaje się, że zawdzięczają one swe powstanie wpływowi komornickiemu na miejscowe, kundajskie podłoże.

Jeżeli trapezy znane z zespołów typu Kudłajewka wiążą się genetycznie ze środowiskiem komornickim, co jest wysoce prawdopodobne, są jednocześnie przejawem prądu międzykulturowego i dzięki temu ich obecność może datować nową jednostkę kulturową na okres atlantycki¹⁴, bez bliższego uściślenia. Wszystkie bogatsze inwentarze typu Kudłajewka zawierają trapezy, są więc najpewniej atlantyckie; wydaje się, że datowanie to można rozciągnąć na wszystkie stanowiska omawianego typu (?).

Niniejszy szkic poświęcony bardziej zasygnalizowaniu problemu, niż sprawie jego rozwiązania, z natury rzeczy nie może być bardziej rozbudowany, nie może próbować rozstrzygnąć żadnych innych problemów poza ogólnymi. Powodem tego jest stan źródeł i dopiero poprawa w tej dziedzinie może pozwolić na głębsze i bardziej szczegółowe studium. Należy więc życzyć Kolegom białoruskim, a może też i badaczom mezolitu Polski wschodniej, szczęśliwych znalezisk.

¹⁴ S. K. Kozłowski, *O podziale chronologicznym polskiego mezolitu* [W:] *Materiały do prehistorii plejstocenu i wczesnego holocenu Polski*, Warszawa 1967.

Stefan K. Kozłowski

THE ASSEMBLAGES OF THE KUDLAEVKA TYPE

Summary

The present article contains a preliminary description of a new cultural unit suggested by the author and characteristic of the Mesolithic of White Russia and the Northern Ukraine. This unit which has been provisionally named "the Assemblages of the Kudlaevka Type", occupies the basins of the Prypeć River, the Soż River and the mid stream of the Desna River (fig. 1). The unit is characterized by the following types of points and microliths: the tanged points of the Kunda type (plate I, 12, 13; plate II, 14, 15, 27), the microretouched bladelets of the Borki type (plate I, 14 - 17; plate II, 23, 28) as well as by the following types associated with the cultural tradition of the Komornica culture: backed bladelets of the Stawinoga type (plate I, 1 - 9; plate II, 1 - 12, 20, 21, 26), lanceolates (plate I, 10, 11; plate II, 25), crescents (plate II, 13), and the trapezes (plate I, 19 - 22; plate II, 16 - 19). The presence of the trapezes suggests that the Assemblages of the Kudlaevka Type go back to the Atlantic period. Their origins were presumably a result of the Komornica cultural tradition influencing the local milieu of the Kunda type.